

<https://doi.org/10.62837/2024.8.25>

NƏRMIN ALLAHVERDİ QIZI ABDULHÜSEYNLI

(Məmmədli)

BDU-nun doktorantı

narmin_bdu1993@mail.ru

TÜRKOLOGİYA VƏ AZƏRBAYCAN DİLÇİLİYİNDƏ KEYFİYYƏT ANLAYIŞININ TƏDQIQI

Xülasə

Açar sözlər: türkologiya, Azərbaycan, dilçilik, keyfiyyət, tədqiq, anlayış

Məqalədə həm türkologiyada, həm də Azərbaycan dilçiliyində keyfiyyət probleminin tədqiqi məsələləri analitik təhlilə cəlb olunmuşdur. Türkologiyada N.K.Dmitriyev, N.A.Baskakov, N.P.Direnkova müxtəlif türk dillərinin qrammatikasına həsr etdikləri monoqrafiyalarda keyfiyyət problemindən bəhs etmişlər. Azərbaycan dilçiliyində Mirzə Kazımbəy, Fərhad Zeynalov, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Muxtar Hüseynzadə, Əbdürrəhman Cavadov, Yusif Seyidov, Qəzənfər Kazımov, Buludxan Xəlilovun qrammatika kitablarında sifətlərdən bəhs olunmuşdur. Araşdırma sübut edir ki, keyfiyyət semantik sahəsinin hər bir dildə olduğu kimi, müasir Azərbaycan dilində də zəngin lingvistik ifadə vasitələri mövcuddur. Bu semantik sahə strukturdaxili elementləri ilə Azərbaycan dilinin qrammatik strukturunda və leksik-semantik sistemində tam bir sistem təşkil edir. Keyfiyyət semantik sahəsinin lingvistik tədqiqi Azərbaycan dilinə funksional-semantik metodun tətbiqini bir daha aktuallaşdırır. Keyfiyyət semantik sahəsi digər universal semantik sahələr kimi özünəməxsus nüvə və periferiyalara, şaquli və üfüqi struktura malikdir. Müasir Azərbaycan dilində sifətlər keyfiyyət semantik sahəsinin nüvəsini sifətlər, zərflər, feili sifətlər, atributivləşmiş və substantivləşmiş sözlər, bəzi isimlər, periferiyalarını isə sintaktik səviyyədə olan tərzi-hərəkət budaq cümlələri, dərəcə budaq cümlələri, frazeoloji və paremioloji vahidlər təşkil edir. Müasir Azərbaycan dilində keyfiyyət semantik sahəsinin üfüqi strukturunu sifətlərin dərəcələri təşkil etdiyi halda, şaquli strukturunu isə tərzi-hərəkət zərfləri, keyfiyyət bildirən isimlər təşkil edir.

Нармин Мамедли

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОНЯТИЯ КАЧЕСТВА В ТЮРКОЛОГИИ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

РЕЗУМЕ

Ключевые слова: Тюркология, Азербайджан, лингвистика, качество, исследование, понимание.

В статье как в тюркологии, так и в азербайджанском языкознании вопросы исследования проблем качества привлекаются к аналитическому анализу. В

тюркологии о проблеме качества говорили Н.К. Дмитриев, Н.А. Баскаков и Н.П. Дыренкова в своих монографиях, посвященных грамматике разных тюркских языков. Прилагательные упоминаются в грамматических книгах Мирзы Казымбея, Фархада Зейналова, Абдулазала Демирчизаде, Мухтара Гусейнзаде, Абдуррахмана Джавадова, Юсифа Сеидова, Газанфара Кязимова, Булудхана Халилова по азербайджанскому языкознанию. Исследование доказывает, что в современном азербайджанском языке семантическое поле качества, как и в каждом языке, имеет богатые лингвистические средства выражения. Это семантическое поле со своими структурными элементами образует целостную систему в грамматическом строе и лексико-семантическом строе азербайджанского языка. Лингвистическое исследование качественного семантического поля делает применение функционально-семантического метода к азербайджанскому языку более актуальным. Качественное семантическое поле, как и другие универсальные семантические поля, имеет свое ядро и периферию, вертикальную и горизонтальную структуру. Прилагательные в современном азербайджанском языке являются ядром семантического поля качества: прилагательные, наречия, глаголы, определительные и субстантивные слова, некоторые существительные, а их периферией являются синтаксические стилево-действенные ветвящиеся предложения, градусные формы ветвящихся предложений, фразеологические и паремиологические единицы. В современном азербайджанском языке горизонтальную структуру семантического поля качества составляют степени прилагательных, а его вертикальную структуру составляют наречия образа действия и существительные, обозначающие качество.

NARMIN MAMMADLI

**STUDY OF THE CONCEPT OF QUALITY IN TURKOLOGY AND
AZERBAIJANI LINGUISTICS
RESUME**

Key words: Turkology, Azerbaijan, linguistics, quality, research, understanding.

In the article, both in Turkology and Azerbaijani linguistics, research issues of quality problems are involved in analytical analysis. In Turkic studies, N.K. spoke about the problem of quality. Dmitriev, N.A. Baskakov and N.P. Dyrenkova in his monographs devoted to the grammar of various Turkic languages. Adjectives are mentioned in the grammatical books of Mirza Kazimbey, Farhad Zeynalov, Abdulazal Demirchizade, Mukhtar Huseynzade, Abdurrahman Javadov, Yusif Seyidov, Gazanfar Kazimov, Buludkhan Khalilov on Azerbaijani linguistics. The study proves that in the modern Azerbaijani language the semantic field of quality, as in every language, has rich linguistic means of expression. This semantic field with

its structural elements forms an integral system in the grammatical structure and lexical-semantic structure of the Azerbaijani language. Linguistic research of the qualitative semantic field makes the application of the functional-semantic method to the Azerbaijani language more relevant. A qualitative semantic field, like other universal semantic fields, has its own core and periphery, vertical and horizontal structure. Adjectives in the modern Azerbaijani language are the core of the semantic field of quality: adjectives, adverbs, verbs, attributive and substantive words, some nouns, and their periphery is syntactic style-effective branching sentences, degree forms of branching sentences, phraseological and paremiological units. In the modern Azerbaijani language, the horizontal structure of the semantic field of quality consists of degrees of adjectives, and its vertical structure consists of adverbs of manner and nouns denoting quality.

Hər bir dildə keyfiyyət dəyişikliyi, keyfiyyət fərqi, keyfiyyət xüsusiyyətləri, mənəvi keyfiyyət anlayış və ifadələri var. Fəlsəfədə əsas təlimlərdən biri olan kəmiyyət dəyişmələrinin keyfiyyət dəyişmələrinə keçməsi qanunauyğunluğu təbiətdə olduğu kimi, dildə də müxtəlif sahələrdə özünü göstərir. “Keyfiyyət” konsepti dünyanın, insanı əhatə edən kosmik aləmin dərkində çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bu konsept insanın ətraf aləmindəki münasibətlər toplusunda aparıcı yer tutur. Əşya, hadisə və varlıqların xassə, xüsusiyyət, daxili tərəf tipli elementlərini özündə ehtiva edən keyfiyyət anlayışı dünyanın konseptuallaşmasında insan təfəkkürünə yardım edir. Baza anlayışlardan biri kimi keyfiyyət anlayışı dünyanın dil mənzərəsində açar konseptlərdən biri kimi çıxış edir.

Keyfiyyət anlayışına ümumi baxsaq, keyfiyyət insana aiddirsə, bu anlayış altında insanın xarakterik xüsusiyyətləri: mərdliyi, humanistliyi, düzlüyü, sadıqlığı, həqiqətpərəstliliyi və s. tipli cəhətləri, yəni xarakterik spesifikasiyi nəzərdə tutulur. İnsani keyfiyyətlər müsbət və mənfi qütblərə ayrılmaqla ikili, yəni oppozisiyalı semiotika təşkil edir.

Hər hansı bir əmtəə məhsulunun keyfiyyəti dedikdə isə onun davamlılığı, dözümlülüyü, uzunömürlülüyü və s. kimi cəhətlərə üstünlük verilir. Qidanın keyfiyyəti dedikdə isə onun qida dəyəri, koloriliyi, tərkibindəki faydalı elementlər və s. nəzərdə tutulur. Qrammatik cəhətdən keyfiyyət dedikdə isə, morfoloji cəhətdən keyfiyyət bildirən qrammatik şəkilçilər nəzərdə tutulur. Sintaktik cəhətdən isə dərəcə budaq cümlələri tipli cümlələr nəzərə tutulur. Göründüyü kimi, keyfiyyət anlamı altında çox geniş semantik sahə əhatə olunur. Bu anlayış fəlsəfi, siyasi, iqtisadi, linqvistik, maddi və mənəvi anlamlar kəsb edir.

Semantik sahə müasir linqvistikada leksikanın əsas tədqiqat üsullarından biri hesab olunur. Bu metod dilin leksikasının sistem-struktur xarakterini üzə çıxarır. Buna görə də keyfiyyət semantik sahəsinin nüvə və periferiyalarında leksik-semantik söz qrupları ilə yanaşı, bu sahəni əhatə edən morfoloji, sintaktik, frazeoloji, paremioloji səviyyələr də ehtiva olunur. Semantik sahə metodologiyası ilə hər bir

dilin leksik qatının sistem və semantikasını bütöv bir vəhdət şəklində öyrənmək mümkündür.

Adətən, semantik sahə ilə bağlı tədqiqatlar temporallıq, lokativlik, obyektivlik, subyektivlik, modallıq, kəmiyyət və s. kimi sahələr üzrə aparılır. Dilçilikdə çox zaman sifətin dərəcə kateqoriyası onun *keyfiyyət dərəcəsi* termini ilə ifadə olunur (20, s.144).

Türkologiyada keyfiyyət problemi ayrıca öyrənilməsə də, müxtəlif qrammatika kitablarında sifət bəhsində bu mövzuya toxunulmuşdur. N.P.Direnkova “Oyrot dilinin qrammatikası” kitabında sifətləri mənaca üç qrupa ayırır: nisbi sifətlər, keyfiyyət sifətləri və məzmun keyfiyyəti bildirən sifətlər (19, s.74). N.Baskakov “Qaraqalpaq dili” adlı monoqrafiyasında sifətlərin, əsasən, əlamət bildirdiyini xüsusi vurğulayır. Maraqlıdır ki, N.A.Baskakov digər türkoloqlardan fərqli olaraq, keyfiyyəti əlamətə aid edir. O, sifətlərin əsas semantikasının əlamət bildirdiyini, zərflərin isə əlamətin əlamətini bildirdiyini vurğulayır. Türkoloq qaraqalpaq dilində sifətləri semantik baxımdan aşağıdakı qruplara bölür: “1) *rəng bildirənlər*; 2) *həcm, ölçü bildirənlər*; 3) *xarakter və yaxud da xüsusiyyət bildirənlər*; 4) *dad bildirənlər*; 5) *forma bildirənlər*” (15, s.205).

Adətən, rus dilçiliyində keyfiyyət (качества) anlayışı dedikdə sifətlərin ehtiva etdiyi bütün əlamət və xüsusiyyətlər nəzərdə tutulur. Yəni Azərbaycan dilçiliyində olduğu kimi keyfiyyət və əlamət bir-birindən ayrılmır. Rus dilçiliyindəki bu tendensiya sovet türkologiyasında da öz əksini tapmışdır. Məsələn, N.K.Dmitriyev “Qumuq dilinin qrammatikası” əsərində sifətlərin ancaq keyfiyyət (качества) və nisbilik bildirdiyini qeyd edərək, onları semantik cəhətdən iki qrupa ayırır. N.K.Dmitriyev bu əsərində keyfiyyət bildirən sifətləri ayırır və onların spesifik affikslərə malik olmadığını göstərir. Türkoloqun fikrincə, “*bu tipli sifətlər ancaq semantikasına görə bilinir ki, onlar keyfiyyət anlamı ifadə edir: kızıl “qırmızı”, yaşıl , yaxşı və s. ”* (18, s.68). Nümunələrdən də görüldüyü kimi, türkoloq rəngləri də keyfiyyət bildirən sifətlərə aid edir. Halbuki Azərbaycan dilinə aid müxtəlif qrammatika kitablarında rəng adları sifətlərin ayrıca bir semantik qrupu kimi təsnif olunur. Maraqlıdır ki, N.K.Dmitriyev bu əsərdə keyfiyyəti ayrıca qrammatik kateqoriya kimi səciyyələndirir (18, s.69). Halbuki digər türkoloji əsərlərdə keyfiyyətin ayrıca bir qrammatik kateqoriya kimi təhlil olunmasını müşahidə etmirik. Türkoloq haqlı olaraq qeyd edir ki, “*qumuq dilində, demək olar ki bütün isimlər sifət funksiyasında çıxış edə bilir*” (18 , s.69). Onun qeyd etdiyi bu xüsusiyyət bütün türk dilləri üçün səciyyəvidir.

N.K.Dmitriyev digər bir əsərində – “Başqırd dilinin qrammatikası” adlı əsərində başqırd dilində hər bir ismin kontekstdən asılı olaraq sintaktik cəhətdən sifət funksiyasında, eləcə də hər bir sifətin isim funksiyasında çıxış etdiyini göstərir (17, s.81). Məsələn, o, başqırd dilində *qart (qoca)* sözünün, əslində, sifət olduğunu (*qart keşe*), ancaq *qoca gəldi* tipli cümlələrdə olduğu kimi, sintaktik planda həm sifət, həm də isim kimi çıxış etdiyini göstərir (17, s.81). Türkoloqun fikrincə,

“keyfiyyət bildirən sifətlərin əksəriyyəti eyni zamanda, zərflərin də sintaktik funksiyalarını yerinə yetirir. Buna görə də türk dillərində, o cümlədən başqurd dilində sifətlər tərz-i-hərəkət keyfiyyəti də bildirir. Məhz bu baxımdan türk dillərindəki keyfiyyət bildirən sifətləri “sifət-isim-zərf” düsturu ilə formula etmək mümkündür” (17, s.81). Əslində, hərəkətin tərz-i onun hansı keyfiyyətdə icrasını bildirir. Yəni zərflərdə daha çox tərz-i-hərəkət zərfləri keyfiyyət semantikasını ifadə edir.

İndiyə qədər türkologiyada müxtəlif qrammatika kitablarında keyfiyyətdən bu və ya digər dərəcədə bəhs olunmuşdur. Azərbaycan dilçiliyində funksional qrammatika yeni sahə hesab olunur. Bu sahədə araşdırmalar yeni-yeni meydana gəlir.

Müasir Azərbaycan dilinin qrammatika kitablarında keyfiyyət ayrıca qrammatik kateqoriya kimi ayrılmasa da, sifət və zərf bölmələrində keyfiyyətdən bəhs olunur.

Fərhad Zeynalov 1974-cü ildə yazdığı *“Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası”* kitabında sifətlərin keyfiyyət bildirməsi məsələsinə toxunmuşdur. O, haqlı olaraq qeyd edir ki, *“türk sistemli dillərin əksəriyyətində rus dili qrammatikalarının təsiri ilə, məzmun etibarilə sifətlər keyfiyyət və nisbi dəyə iki qrupa bölünür. Bəzi türkoloqlar nisbi sifətlər dedikdə bura, əsasən, təyin mövqeyində çıxış edən isimləri daxil edirlər. Məs.: daş ev, qızıl saat, taxta qaşq və s. Bir qrup dilçilər isə əsl sifətləri keyfiyyət, düzəltmə sifətləri isə nisbi sifətlərə aid edirlər. Türk sistemli dillərin sifət kateqoriyası daxilində keyfiyyət və nisbi sifətlər dəyə qruplara ayırmaq bu kateqoriyanın təbiətinə uyğun gəlmir”* (14, s.80).

Əbdürrəhman Cavadov 1960-cı ildə nəşr olunmuş *“Müasir Azərbaycan dilinin qrammatikası”* əsərində sifət bəhsini işləmişdir. O, da dilçiliyimizdəki ənənəyə sadıq qalaraq qeyd edir ki, sifətlər əlamət və ya keyfiyyət bildirir (12, s.55). Ə.Cavadov rus dilinin qrammatikadakı sxemlərə uyğun olaraq sadə sifətləri əsl sifət kimi səciyyələndirir (12, s.56). Yəni Azərbaycan dilçiliyinə aid qrammatika kitablarında sifətin əlamət və keyfiyyət bildirməsi tərifini Ə.Cavadov da dəstəkləyir. Adətən, qrammatika kitablarımızda sifətin əlamət və keyfiyyət və yaxud da əlamət və ya keyfiyyət bildirməsi qeyd olunur. Halbuki hind-Avropa və rus dilçiliyinə aid müxtəlif qrammatika kitablarında sifətlərdəki keyfiyyət anlayışına daha geniş rəkursdan, daha geniş prizmadan yanaşılır.

Azərbaycan dilçiliyində Muxtar Hüseynzadənin də sifətlər və keyfiyyət mövzusunda yanaşması özünəməxsus tərzdədir. Belə ki, M.Hüseynzadə *“Müasir Azərbaycan dili”* kitabında bu problemə özünəməxsus tərzdə yanaşmışdır (6, s.77-102). M.Hüseynzadə qeyd edir ki, *“aşyanın rəngini müəyyən edən sözlər olduğu kimi, onun keyfiyyət, əlamət, xasiyyət və sairəsini də müəyyənləşdirən sözlər vardır ki, bunlar sifət hesab olunur. Əsl (sadə) sifətləri başlıca olaraq üç qismə ayırmaq olar: 1) keyfiyyət bildirən; 2) əlamət bildirən; 3) rəng bildirən”* (6, s.79). Göründüyü kimi, M. Hüseynzadə rəng bildirən sifətləri keyfiyyət bildirən sifətlərdən ayırır.

Əbdürrəhman Cavadov *fizioloji keyfiyyət* terminindən istifadə edir. O yazır ki, “*sifətlər əşyanın əlamətini, dad və rəngini, insanların və heyvanların fizioloji keyfiyyətini bildirir. Bu cəhətdən sifətləri aşağıdakı mənə qruplarına ayırmaq olar:*

- 1)*rəng bildirən sifətlər: qırmızı, qara, ağ, sarı, göy, yaşıl, mavi, abı;*
- 2)*həcm və məsafə bildirən sifətlər: məs.: böyük, dərin, dar, gen, uzun, gödək, yaxın;*
- 3)*insan və başqa canlıların xarici, cismani xüsusiyyət və keyfiyyətlərini bildirən sifətlər: məs.: qoca, cavan, kar, lal, çolaq, topal, daz, çirkin, gözəl*
- 4)*xasiyyət, vərdiş və daxili keyfiyyət bildirən sifətlər; məs. : dinc, nəcib, gic, dəli, tənbal, xəsis, lovğa, sərsəri, məğrur, sarsaq, küt, qoçaq;*
- 5)*ümumi keyfiyyət bildirən sifətlər: məs. : yaxşı, yaman, pis”* (12, s.58-59). İndiyə qədər Azərbaycanda yazılan qrammatika kitablarında ümumi keyfiyyət bildirən sifətlər leksik-semantik qrupunun adının verilməsi ilə ilk dəfə qarşılaşırıq. Bu cəhət Ə.Cavadovun təsnifatında həm yenilikdir, həm də təqdir olunmalıdır. Ancaq, təəssüf ki, digər təsnifatlarda keyfiyyət bildirən sifətlərin ayrıca qrupda verilməsi ilə qarşılaşmırıq.

Məlumdur ki, keyfiyyət kateqoriyası ilə ən sıx bağlı olan kəmiyyət kateqoriyasıdır. Bunlardan biri də Məmmədli Novruzovun “Kəmiyyət anlayışının dildə ifadəsi” mövzusunda doktorluq dissertasiyasıdır. Bu tədqiqatda M.Novruzov keyfiyyət anlayışına da aydınlıq gətirir. Çünki kəmiyyətlə keyfiyyət bir-birinə bağlı anlayışlardır. M.Novruzov qeyd edir ki, “*kəmiyyət anlayışının insan təfəkküründə inkişafının sonuncu mərhələsində kəmiyyət anlayışı keyfiyyət anlayışının kölgəsindən çıxaraq tam mücərrədləşir. Bir-birindən fərqlənən ayrı-ayrı predmetləri saymaq üçün həmin predmetlərin keyfiyyət xüsusiyyətləri kimi qəbul edilən müxtəlif say düzümlərindən istifadə olunan dillərdə bir say düzümü digər say düzümlərini sıxışdırıb dildən çıxarır. Yəni sayılası əşyaların keyfiyyətindən asılı olmayaraq yalnız mücərrəd saylar işlədilir”* (11, s.7-66). Sitatdan da görünür ki, M.Novruzov kəmiyyətlə keyfiyyətin dialektik əlaqəsini düzgün izah edir.

Təəssüf ki, indiyə qədər Azərbaycan dilçiliyində əlamət və keyfiyyətin konkret hədudları müəyyənləşdirilməmişdir. Məhz buna görə də əlamət semantik sahəsi ilə keyfiyyət semantik sahəsi bəzən bərabərləşdirilmiş, eyniləşdirilmiş, bəzən isə fərqləndirilmiş, başqa bir halda isə onların sərhədləri qarışdırılmışdır.

Yusif Seyidov “Azərbaycan dilinin qrammatikası” adlı əsərində keyfiyyət termininə özünəməxsus şəkildə yanaşmışdır. Onun fikrincə, “*əlamət və keyfiyyət müxtəlif anlayışlar kimi qəbul edilir. Əlamət deyəndə əşyanın zahiri görünüşü (gözəl, uca, geniş, ağ, qara), keyfiyyət deyəndə əşyanın daxili xüsusiyyətləri (yaxşı, ağıllı, mərd, paxıl) nəzərdə tutulur. Əlamət termini təkcə işlədildəndə bu xüsusiyyətlərin hamısı (həm zahiri, həm də daxili) anlaşılır”* (13, s.267).

Zemfira Əliyeva öz doktorluq dissertasiyasında türk dillərində sifətlərin semantik – funksional aspektlərini tədqiq etmişdir. O, bu nəticəyə gəlir ki, “*türk dillərində sifətlərin semantik təkamül tarixini araşdırarkən belə qənaətə gəlmişik ki, türk dilləri sistemində əvvəl ad, sonra isə keyfiyyət*

kateqoriyası yaranmışdır. Yəni eyni sözlərdə müəyyən dövrdə yalnız ad, əşya mənası olmuş, sonra keyfiyyət anlamı yaranmışdır” (5, s.34). Həmin araşdırmada sifətlərin semantik inkişafı izlənilmişdir. Zemfira Əliyevanın “Türk dillərində sifət” adlı monoqrafiyasında sifətlərin leksik və morfoloji xüsusiyyətləri bütün türk dillərin kontekstində öyrənilmişdir (3). Zemfira Əliyevanın fikrincə, *“keyfiyyət çalarlı mənası olan ismin sifətə çevrilməsi üçün substansiyanın öz semantik strukturundakı haçalaşmanı (ikiləşməni) dəf etmək lazım gəlir. Həmin substansiyanın cümlədə işlədilməsi kontekstin ümumi mənasının ona təsiri ilə əlaqədardır*” (5, s.34). Keyfiyyətin nüvəsini sifətin dərəcələri təşkil edir.

Azərbaycan dilçiliyində sifətlərlə bağlı aparılan tədqiqat işlərindən biri də Ləman Qasımlının “Dad bildirən sifətlərin semantik və üslubi xüsusiyyətləri (Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında)” adlı fəlsəfə doktorluğu dissertasiyasıdır. Bu tədqiqat işində L.Qasımlı Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında dad bildirən sifətləri müqayisəli şəkildə semantik cəhətdən təhlil etmişdir. Maraqlıdır ki, Ləman Qasımlı *şirin* və *acı* sifətlərini təhlil edərkən *dad keyfiyyəti* terminindən istifadə edir (9, s.16). Əslində, *dad* da keyfiyyətin bir elementidir. Yəni Azərbaycan dilçiliyində çox zaman sifətlərin leksik-semantik bölgüsündə *dad* bildirən sifətlər ayrıca bir qrup kimi göstərilə də, onların semantikasında keyfiyyət semi dominantlıq təşkil edir.

Ləman Qasımlı bu nəticəyə gəlir ki, *“əlamət və keyfiyyət bildirən sözlərin ümumi dilçilikdə, germanşünaslıqda, türkoloji dilçilikdə və Azərbaycan dilçiliyində tədqiqat məsələlərinin nəzərdən keçirilməsi bir daha belə bir qənaətdə gəlməyə əsas verir ki, bu sahələrin hər birində sifət nitq hissəsinə yanaşmada təxminən eyni, mübahisəli, lakin kifayət qədər nəzəri cəlb edən mənzərə müşahidə olunur. Azərbaycan və ingilis dillərində dad bildirən sifətlərin semantik strukturunun müqayisəsi aşkar şəkildə göstərir ki, iki dilin mənaca oxşar sözləri heç də həmişə mənə etibarilə tam üst-üstə düşmür. Bu isə dad bildirən leksik vahidlərin semantikasının milli spesifikasiyasının təzahürü hesab edilə bilər. Azərbaycan və ingilis dillərində dad bildirən sifətlərin oxşarlığı özünü belə bir faktda göstərir ki, onların semantik strukturunda eyni mənə tipləri ayırd edilə bilər: əsas (ilkin) nominativ mənə; törəmə-nominativ mənə, frazeoloji mənə”* (9, s. 23).

İndiyə qədər Azərbaycanda yazılmış qrammatika kitablarında keyfiyyətlə bağlı mövzulara az da olsa, yer verilmişdir. Adətən, qrammatik kateqoriya termini dilçilikdə morfoloji göstəricisi olan kateqoriya kimi səciyyələndirilir. Məsələn, J.Vandriyes “Dil” əsərində kateqoriyalardan bəhs edərkən qeyd edir ki, *“qrammatik kateqoriya anlayışı morfem vasitəsilə ifadə imkanı olan kateqoriya nəzərdə tutulur”* (16, s. 91). Ancaq dilçilikdə kateqoriya anlayışı qrammatik kateqoriya anlayışı ilə məhdudlaşmır. Belə ki, leksik kateqoriya, semantik kateqoriya anlayışları da mövcuddur. Yəni ümumi dilçilikdə kateqoriya anlayışının geniş spektrdə işlənməsi

müşahidə olunur. Bu baxımdan keyfiyyətə həm də dil kateqoriyası kimi yanaşılmalıdır.

Qüdrət Cəfərov “Azərbaycan dilinin leksik - semantik sistemi” adlı əsərində yaş-cins və rəng bildirən sözlərin semantik sistemindən bəhs etmişdir (2, s.31-52). Yəni Azərbaycan dilinin istər normativ, istərsə də akademik qrammatika kitablarında dərəcə kateqoriyası kimi tərfi verilən dərəcə anlayışı digər dillərə aid qrammatika kitablarında məhz keyfiyyət dərəcəsi termini ilə ifadə olunur.

Beləliklə, keyfiyyət semantik sahəsinin təhlili bir daha sübut edir ki, Azərbaycan dilinin funksional imkanları çox genişdir. Keyfiyyət semantik sahəsinin üfüqi və şaqulu semantik strukturu Azərbaycan dilinin pragmatik – semiotik və funksional potensialının yüksək olduğunu isbat edir. Müasir Azərbaycan dilində keyfiyyət sahəsinə ifadə edən bütün dil vasitələrində bu sahənin izahı üçün linqvistik baxımdan üzə çıxır. Həmin linqvistik ifadə vasitələri bütün dil səviyyələrində: leksik, leksik-semantik, morfoloji və sintaktik səviyyələrdə keyfiyyət semantik sahəsinin ifadəsinə xidmət edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Abbasov, İ. Mirzə Kazımbəy. Türk-tatar dilinin ümumi qrammatikası. Tərcümə, tədqiq və şərh / İ.Abbasov. – Bakı: Zərdabi LTD MMC, – 2017. – 1007 s.
2. Cəfərov, Q. Azərbaycan dilinin leksik-semantik sistemi / Q. Cəfərov. – Bakı: Elm, –1984, – 124 s.
3. Əliyeva, Z. Türk dillərində sifət . – Bakı: Elm və təhsil, – 2011. – 450s.
4. Əliyeva, Z. Türk dillərində sifətlərin leksik-semantik variantları. Bakı: Elm, 1998, 188 s.
5. Əliyeva, Z. Türk dillərində sifətlərin semantik-funksional və struktur təkamülü. Fil. elm. dok. elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dis. avtoref. Bakı: 2012, 41 s.
6. Hüseynzadə, M. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. III hissə. – Bakı: Maarif, – 1973. 357 s.
7. Kazımov, Q. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Bakı: Elm və təhsil, 2017. 944 s.
8. Kazımov, Q. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı: Elm və təhsil, 2010. 400 s.
9. Qasımlı, L. Dad bildirən sifətlərin semantik və üslubi xüsusiyyətləri (Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında). Fil. elm. ü. f.dok. diss. avtoreferatı. Bakı: 2018. 26 s.
10. Novruzov, (Qıpçaq) M.D. Kəmiyyət anlayışının dildə ifadəsi (tarixi-tipoloji tədqiqat). – Bakı: Elm, 2000. – 453 s.

11. Novruzov, M. Kəmiyyət anlayışının dildə ifadəsi. Filologiya elmlər doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2003, s. 4-19.
12. Müasir Azərbaycan dilinin qrammatikası. I hissə. Red. Z.Budaqova, R.Rüstəmov. Bakı: Elm, h.1, 1980. 334 s.
13. Seyidov, Y. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı: 2002.
14. Zeynalov, F.R. Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası (adlar): [2 hissəli]. – Bakı: ADU, – h.1. – 1974. –140 s.
15. Баскаков, Н.А. Каракалпакский язык. Часть первая. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1952. 543 с.
16. Вандриес, Ж. Язык: лингвистическое введение в историю. – Москва: Государственное социально-экономическое издательство, – 1937. – 410 с.
17. Дмитриев, Н.К. Грамматика башкирского языка. Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1948. 276 с.
18. Дмитриев, Н.К. Грамматика кумыкского языка. Москва - Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1940, 205 с.
19. Дыренкова, Н.П. Грамматика ойротского языка. Москва-Ленинград: Издат.во Наука, 1940. 302 с.
20. Карпова Людмила. Интенсификация качества прилагательных в удмуртском языке. Вестник ЧитГУ № 5 (56). s.144-149.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.08.2024
Çapa qəbul olunma tarixi: 30.08.2024
Rəyçi: f.e.d., professor Sənubə Abdullayeva
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur